

ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ КРИТЕРІЮ ДОПУСТИМОСТІ ТА ПРОЦЕДУРА ЇХ ВСТАНОВЛЕННЯ

THE ADMISSIBILITY OF EVIDENCES IN A CIVIL PROCESS: THE CONSTITUENT ELEMENTS OF THE CRITERION OF ADMISSIBILITY AND THE PROCEDURE FOR THEIR DETECTION

Симбірська Є.В.,

*аспірант кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Відсутність визначення критерію допустимості доказів у чинному законодавстві призвела до необхідності наукового обґрунтування складових елементів його змісту. Під час дослідження й оцінки доказів на предмет їхньої допустимості необхідно встановити наявність або відсутність таких елементів критерію допустимості доказу, як: законність джерела походження доказу; підтвердження конкретної обставини визначеним у законі засобом доказування; дотримання визначеної законом процедури подання доказів до суду, що, у свою чергу, включає декілька деталізуючих критеріїв: подання доказів суб'єктом, що наділений відповідним правом, або витребування доказів судом; дотримання визначених законом строків подання доказу до суду; подання доказів установленим процесуальним порядком.

Законність джерела походження доказу зумовлена дотриманням правових норм під час отримання доказу, а також гарантує цілісність і непорушність інформації, яку містить доказ стосовно предмета доказування. За наявності в законі прямої вказівки на необхідність підтвердження конкретних відомостей про обставини справи певним засобом доказування така вказівка повинна бути дотримана під час здійснення доказування в суді. Допустимість доказу також зумовлюється дотриманням процедури його подання до суду, зокрема, правом подання до суду доказів наділені сторони, треті особи, представники сторін і третіх осіб, в окремих випадках витребувати докази за власною ініціативою може суд. Допустимим визнається доказ, який поданий у встановлений строк: для позивача – разом із позовною заявою, для відповідача – разом із відзивом на позовну заяву, для третіх сторін – разом із поясненнями. Інший строк для подання доказів може встановити суд з урахуванням обставин, що можуть ускладнювати процес отримання доказів. Оформлюється процес подання доказів до суду відповідним клопотанням, за умови, якщо докази не додаються до позовної заяви, відзиву чи пояснень третіх осіб.

У разі недотримання певного елемента критерію допустимості доказу суд повинен оцінити співмірність такого порушення допустимості та значущість правильного вирішення спору й забезпечення захисту порушеного права. Якщо невідповідність доказу критерію допустимості не супроводжувалась порушення прав інших осіб, суд може врахувати такий доказ, за умови, що він є єдиним джерелом відомостей про факти й обставини справи.

Ключові слова: критерій допустимості, доказування, оцінка доказів, суд, цивільне судочинство.

The absence of determining the criterion of the admissibility of evidence in the current legislation has led to the need for a scientific reasoning of the constituent elements of its content. During the investigating and evaluating admissibility of evidences, it is necessary to establish whether or not such elements of the criterion of admissibility of the evidence are present: legality of source of evidence; confirmation of a specific circumstance by means of evidence specified in the law; adherence to the law procedure for the submission of evidence to a court, which in turn includes several detailed criteria: submission of evidence by a subject entitled by the relevant law or claiming evidence by a court; observance of time-limits established by law for submitting evidence to court; submission of evidence in the established procedural order.

The legality of the origin of evidence is due to compliance with legal norms during obtaining evidence, and also guarantees the integrity and inviolability of information that evidence contains in relation to the subject of evidence. If there is a direct indication in the law of the need to confirm specific information about the circumstances of the case by a certain means of evidence, such an indication must be observed during a proving in court. The admissibility of the evidence is also conditioned by observance of the procedure for its submission to the court, in particular, the right to submit evidence to the court belongs to the parties, third parties, representatives of the parties and of the third parties, in some cases, the court may claim the evidence on its own initiative. Admissible is evidence that is submitted in time-limits: for the plaintiff – together with the statement of claim, for the defendant – together with the reference to the statement of claim, for third parties – together with explanations. Another time to submit evidence may be set out by the court based on circumstances that may complicate the process of obtaining evidence. The process of submitting the evidence to the court is made out in accordance with the relevant application, provided that the evidence is not attached to the statement of claim, reference to the statement of claim or explanation of third parties. The process of submitting the evidence to the court is made out in accordance with the relevant application, provided that the evidence is not attached to the statement of claim, reference to the statement of claim or to the explanation of third parties.

In case of non-compliance with a certain element of the criterion of admissibility of evidence, the court must assess the proportionality of such violation of the admissibility and the significance of the correct resolving of the dispute as well as the provision of protection of the violated rights. If the evidence discrepancy to the admissibility criterion was not accompanied by a violation of human rights, the court may take such evidence into account, provided that it is the sole source of information about the facts and circumstances of the case.

Key words: criterion of admissibility, proving, assessment of evidence, court, civil justice.

Постановка проблеми. Одним із критеріїв, на відповідність якому здійснюється перевірка доказів під час судового вирішення спору, є критерій допустимості. Процесуальний закон не містить визначення критерію допустимості, а елементи його змісту впливають із системного тлумачення норм, що регулюють процес доказування.

Відсутність чіткої нормативної регламентації процесу оцінки доказу на предмет його допустимості створила підґрунтя для наукових та практичних дискусій. Як відсутня єдність наукової думки в питанні дефініції терміна «допустимість», так і не сформована єдина концепція розуміння процесу встановлення всіх необхідних ознак доказу, що

дозволили б віднести його до допустимих. Саме тому як для науки, так і для практики цивільного процесу актуальним є питання вироблення єдиного підходу до порядку визначення допустимості доказів як судом, так і учасниками справи.

Стан опрацювання. Варто зазначити, що окремі проблемні питання доказування й оцінки доказів висвітлювали у своїх наукових працях такі вчені, як С. Фурса та В. Комаров. Критеріям оцінки доказів присвятив окремий розділ дисертаційного дослідження К. Лельчицький. Особливостям суб'єктного складу доказового процесу приділила наукову увагу К. Дрогозюк. Незважаючи на

значний науковий інтерес до проблемних питань процесу доказування й оцінки доказів, комплексно складові елементи допустимості доказів у цивільному процесі досліджені не були, у зв'язку із чим і виникла необхідність зосередження уваги на даній проблематиці.

Мета статті – зробити аналіз процесу оцінки доказів на предмет їхньої відповідності критерію допустимості, визначити складові елементи даного критерію та процесуальні особливості їх встановлення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до змісту терміна «критерій», визначеного у словниках української мови, він визначається як підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило [1, с. 349]. У цивільному процесі критерії вживаються як підстава для оцінки доказів, як правило доказування і характерна ознака доказу. Дотримання критеріїв забезпечує ухвалення обґрунтованого та справедливого рішення у справі.

К. Лельницький пропонує критерії оцінки доказів структурувати на дві групи: системні критерії – ознаки, що використовують для оцінки всієї сукупності доказів, та індивідуальні – ознаки, що застосовують для кожного доказу окремо. До системних науковець відносить критерії повноти і взаємозв'язку, а до індивідуальних – належності, допустимості, достовірності [2, с. 91]. Усі зазначені критерії перебувають у тісному взаємозв'язку між собою, наприклад, достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи (ч. 1 ст. 79 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України) [3]. Якщо доказ є недостовірним, то він не підтверджує окремі факти, що мають значення для правильного вирішення справи, а отже, є неналежним. Водночас недостовірність доказу може бути зумовлена порушенням установленої законодавством процедури його отримання, незаконністю джерела походження доказу, що свідчить про недопустимість останнього. Отже, з наведеного прикладу випливає, що процес перевірки доказу на відповідність його окремому критерію не буде завершеним без системної перевірки можливих впливів і на інші критерії.

Перевірка доказів на їхню відповідність визначеним законом критеріям передусім процес дослідження доказів. Дослідження судового доказу – це його безпосереднє сприйняття, тобто вивчення судом інформації про факти, яка вилучається з доказів [4, с. 106]. У процесі дослідження суд отримує відомості про докази, надалі оцінює їх, вирішує питання про їхню відповідність установленим критеріям.

Дещо іншу позицію обґрунтував А. Белкін, який зазначив, що дослідження доказів є процесом пізнання їхнього змісту суб'єктом доказування, перевірка достовірності тих фактичних даних, які визначають зміст доказу, визначення належності та допустимості доказу, узгодженості з усіма іншими доказами. Окрім того, автор зазначає, що встановлення допустимості, належності та достовірності доказів – це елементи саме їх дослідження, а не оцінки [5, с. 196]. Не можемо погодитися із запропонованою позицією, оскільки вважаємо, що дослідження передбачає процес виявлення певних характеристик доказу, без здійснення їх аналізу, тоді як оцінка доказу забезпечує встановлення відповідності між виявленими ознаками доказів і законодавчими вимогами, яким докази повинні відповідати.

Дослідження й оцінка доказів на предмет їхньої допустимості вимагає від суду встановлення наявності чи відсутності в них елементів критерію допустимості, як-от: законності джерела походження доказу; підтвердження конкретної обставини визначеним у законі засобом доказування; дотримання визначеної законом процедури подання доказів до суду, що, у свою чергу, включає декілька деталізуючих критеріїв: подання доказів суб'єктом, що наділений відповідним правом, або витребування доказів судом; дотримання визначених законом строків подання доказу до суду; подання доказів у встановленому процесуальному порядку. Зупинимося на аналізі кожного із зазначених елементів більш детально.

Щодо законності джерела походження доказу, то варто зазначити, що даний елемент критерію допустимості дока-

зів малодосліджений у цивільному процесі, натомість значна кількість наукових праць, присвячених цій темі, здійснена саме представниками науки кримінального процесуального права. Вважаємо, що недоцільно применшувати значущість законності джерела походження доказу в цивільному процесі. Будь-який доказ, який надають учасники провадження на підтвердження своєї позиції, повинен бути отриманий ними в установленому законом порядку.

С. Фурса слушно зазначає, якщо судом буде встановлено, що наявні у справі докази, подані сторонами або витребувані судом, є такими, що отримані з порушенням закону, або якщо під час прийняття доказу неможливо встановити в суб'єкта доказування, яким чином він отримав доказ, установити його джерело походження, то такі докази суд не може брати до уваги [6, с. 328]. У розвиток зазначеної позиції доцільно зазначити підхід С. Корнакової, на думку якої, суд не може робити висновки на підставі недопустимих доказів, навіть якщо відсутні сумніви в достовірності інформації, яка в них зафіксована [7, с. 16].

Якщо особа надає суду договір, учасником якого вона є, чи правовстановлюючий документ щодо належного їй на праві власності майна, то сумнівів у законності наявності в неї відповідних доказів не виникає. Якщо ж на підтвердження своєї позиції учасник подає доказ, законність способу отримання якого сумнівна, суд повинен з'ясувати джерело походження доказу та вирішити питання про його допустимість. Важливо визначити, чи мало місце порушення прав третіх осіб під час отримання такого доказу учасником провадження, чи можливо підтвердити факти іншим допустимим доказом. Порушення прав третіх осіб під час отримання доказу способом, що не передбачений законом, є безумовною підставою для визнання такого доказу недопустимим. Якщо ж отримання доказу не порушено прав інших осіб і відсутні інші допустимі докази на підтвердження досліджуваного факту, то лише на підставі формальної відсутності законності отримання доказу суб'єктом доказування суд повинен мати змогу визнати такий доказ допустимим. Вирішення питання допустимості доказів у зв'язку з неможливістю встановлення законного джерела отримання доказу повинно здійснюватись з урахуванням співмірної необхідності встановлення істини у справі і захисту порушеного права особи.

З метою правильного з'ясування допустимості певного доказу необхідно перевірити не тільки відповідність процесуальної форми вимогам закону, але й дотримання передбаченого законом процесу його формування. Результатом порушення вимог закону, які висувуються до порядку формування засобів доказування як процесуальної форми судових доказів, є недопустимість цих засобів доказування, неможливість використання фактичних даних, які містяться в них, у розгляді справи [8, с. 491].

Підтвердження конкретних обставин справи повинно здійснюватись з урахуванням визначених у законі засобів доказування. Однак окремі засоби доказування, що наявні насправді, можуть бути не закріплені в законі. У такому разі варто розмежовувати незаконність засобу доказування (зокрема, зумовлену відсутністю закріпленого в законі різновиду засобу доказування) та незаконність способу його отримання. Якщо з урахуванням непередбаченого в законі засобу доказування буде встановлена істина у справі, водночас не матиме місце порушення прав і законних інтересів будь-якої особи, то такий засіб доказування, на нашу думку, може бути застосований.

Важливу роль у процесі дотримання визначеної законом процедури подання доказів до суду як елементу критерію його допустимості є подання доказів суб'єктом, що наділений відповідним правом, або витребування доказів судом.

Залежно від визначених у законі повноважень К. Дрогозюк пропонує суб'єктів доказування розподілити на такі групи: суб'єкти безпосереднього пізнання доказів, до яких вчена відносить суд; суб'єкти доведення, до яких належать учасники справи та їхні представники [9, с. 8]. Не цілком погоджуємося із вказаною позицією, оскільки, як нами зазначено раніше, процес оцінки доказів на предмет їхньої

допустимості здійснює як суд, так і учасники справи, отже, останні здійснюють безпосереднє пізнання доказів. Щодо другої групи суб'єктів доказування – суб'єкти доведення, то, відповідно до чинного законодавства, основний тягар доказування покладається на сторони, однак подавати докази мають право також інші учасники процесу. В окремих випадках доказування здійснюється навіть судом. Зокрема, відповідно до ч. 7 ст. 81 ЦПК України, суд може витребувати докази тоді, коли він має сумніви в добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів [3]. Отже, запропонована К. Дрогозюк класифікація суб'єктів доказування є дещо умовною.

Аналіз процесуального закону дає підстави для висновку, що основну функцію з доказування виконують учасники справи, до яких відносимо сторони, третіх осіб та їхніх представників. Однак в окремих випадках суб'єктом доказування може бути сам суд, що зумовлено тим, що основним завданням суду є справедливий розгляд справи й ухвалення законного й обґрунтованого рішення. Доказування відіграє ключову роль в ефективності здійснення судочинства. Якщо сторони неналежним чином виконують свої обов'язки щодо доказування, такий обов'язок покладається на суд.

Важливим елементом критерію допустимості доказів є дотримання визначених законом строків подання їх до суду. ЦПК України чітко визначає строки подання доказів для кожного з учасників процесу: для позивача – разом із поданням позовної заяви (ч. 2 ст. 83 ЦПК України); для відповідача – разом із поданням відзиву, для третьої особи – разом із поданням пояснень (ч. 3 ст. 83 ЦПК України) [3]. Окрім того, суб'єкт доказування до моменту подання доказу до суду повинен відправити його всім учасникам справи. Якщо з об'єктивних причин суб'єкт не може подати докази до суду у встановлений законом строк, він має право просити суд продовжити строк на подання доказів.

Суд розглядає клопотання учасника справи з позиції поважності причин пропуску процесуального строку. Варто зазначити, що водночас процесуальний закон не містить критеріїв конкретизації випадків визнання поважних причин пропуску строку. Оскільки «поважність» – це оціночне поняття, зміст якого наповнюється судом відповідно до конкретних обставин справи, вважаємо, що доцільно встановити критерії поважності причини пропуску строку подання доказів, у межах яких суд міг би ухвалювати відповідні рішення.

Іншим аспектом, який може розглядатися як чинник тиску на учасників справи, які своєчасно не подали необхідні докази, є наділення суду саме правом, а не обов'язком, визнавати поважними ті чи інші причини пропуску строку на подання доказів. Такий підхід законодавця, імовірно, мав на меті протидію навмисному затягуванню учасниками судового розгляду справи, але дії суду щодо своєчасного розгляду справи в жодному разі не повинні ставати перешкодою для встановлення в ній істини.

За наявності порушення строку подання доказів та відсутності підстав для його поновлення суд повинен оцінити співмірність порушення критерію допустимості такого доказу (через порушення строку його подання) та зна-

чуєність правильного вирішення спору й забезпечення захисту порушеного права.

Важливу роль у процесі встановлення допустимості доказів відіграє дотримання процесуального порядку їх подання. Поданню до суду доказів повинно передувати направлення їх копій усім учасникам справи. Винятком із даного правила є наявність в учасника такого доказу, надмірний обсяг доказу, електронна форма доказу або публічна доступність доказу (ч. 9 ст. 83 ЦПК України) [3]. Запитання викликає термін «надмірний обсяг» доказу, який є оціночним поняттям, оскільки Закон не містить критеріїв деталізації такої надмірності. Якщо, наприклад, у справі бере участь значна кількість учасників, то подання окремого доказу, яке за інших обставин не викликало б в учасника складнощів у його поданні до суду, може стати перешкодою для здійснення доказової діяльності, оскільки для особи фінансово може бути непосильно створення значної кількості копій доказу й оплата поштових послуг із його надсилання.

Окрім того, очевидно, що копії речових доказів також не повинні надсилатись учасникам справи, однак вони відсутні у згадуваній нормі ст. 83 ЦПК України.

Що стосується електронної форми доказу, то незрозумілим є обмеження щодо відправлення копії такого доказу учасникам. Якщо електронний доказ дозволяє можливість створення його електронної копії та відомі електронні адреси учасників справи, то, на нашу думку, відсутні перешкоди для надсилання копій таких доказів на електронну адресу інших учасників.

Загалом, встановлення такого порядку подання доказів ученими оцінюється позитивно. Зокрема, К. Дрогозюк оцінює запровадження принципу концентрації процесуального матеріалу як позитивний крок на шляху до вдосконалення процесу доказування під час розгляду цивільних справ судом. На думку вченої, концентрація доказового матеріалу дозволяє суду безпосередньо ознайомитися з усіма фактами (обставинами), які мають значення для справи, через консолідоване подання суду доказів, які підтверджують наявність або відсутність цих фактів (обставин). Окрім того, концентрація доказового матеріалу позитивно впливає на підготовку учасників справи до судового розгляду [10, с. 86], забезпечує можливість попередньої оцінки ними доказів на предмет відповідності вимогам процесуального закону, зокрема і на предмет їхньої допустимості, та, у разі виявлення невідповідностей, оперативно заявити відповідне клопотання під час підготовки справи до судового розгляду.

Висновки. Ураховуючи зазначене, варто узагальнити, що діяльність суду й учасників справи у процесі встановлення допустимості доказів повинна бути скерована на визначення наявності всіх складових елементів допустимості. Водночас, здійснюючи оцінку доказу на предмет його допустимості суд повинен завжди враховувати співмірність питання допустимості та встановлення істини у справі й забезпечення захисту порушеного права. Якщо невідповідність доказу критерію допустимості має формальний характер і водночас відсутній факт порушення права, суд може врахувати такий доказ, якщо він є єдиним джерелом відомостей про факти й обставини справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Словник української мови : в 11 томах. Том 4-й / гол. ред. І. Білодід. Київ : Наукова думка, 1973. 840 с.
2. Лельницький К. Проблемы оценки доказательств в гражданском процессе : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Тверь, 2008. 160 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8708>.
4. Феніч В. Цивільний процес : конспект лекцій. Ужгород : Видавництво Закарпатського державного університету, 2005. Частина 1-а. 130 с.
5. Белкин А. Теория доказывания. Москва : Норма, 1999. 429 с.
6. Цивільний процес України : академічний курс / С. Фурса та ін. ; за ред. С. Фурси. Київ : КНТ, 2009. 848 с.
7. Корнакова С. Уголовно-процессуальное доказывание: гносеологические и логические проблемы. Москва : Юрлитинформ, 2010. 152 с.
8. Курс цивільного процесу / В. Комаров та ін. ; за ред. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
9. Дрогозюк К. Предмет та суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 20 с.
10. Дрогозюк К. Процесуальний порядок подання доказів за чинним Цивільним процесуальним кодексом України. 2018. URL: <http://dSPACE.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9474/Drohzyuk%2084-86.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.